

TEVBE SÛRESİNDEKİ KİRÂAT FARKLILIKLARI VE ANLAMA ETKİSİ*

Lokman Şan*

Öz

Kur'ân'ın inmesiyle birlikte varlığı kabul edilen Kırâatler, anlama etki eden ve anlama etki etmeyen olmak üzere iki kısma ayrılır. Anlama etki etmeyen kırâat farklılıkları med, idğâm ve izhâr gibi kelimelerin fonetik yönleriyle ilgili konulardan oluşur ve bu kurallar kırâat ilminin usûl bölümlerinde detaylı bir şekilde ele alınır. Anlama etki eden kırâatler ise kelimelerin yapısının ve cümle içindeki konumunun değişmesine neden olan kırâatlerdir. Bu çalışmada Tevbe sûresindeki sahih ve anlama etki eden kırâat farklılıklarını tespit edip anlama nasıl bir etki ettiklerini incelemeye çalışacağız. İlk önce ihtilaf konusu olan kelimeleri tespit edeceğiz. O kelimelerin hangi kırâat âlimi tarafından nasıl okunduğunu açıklayacağız. Daha sonra o kelimelerin anlamı üzerinde duracağız. Kelimelerin ayetin anlamında nasıl bir etki yaptığını açıklayacağız. Gerekli gördüğümüz yerlerde kelimenin içinde geçtiği ayetin nüzûl sebebini de vereceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Tevbe Sûresi, Mütevâtir, Şâz Kırâat

THE RECITATION DIFFERENCES IN SURAH AT TAWBAH AND THEIR EFFECTS ON MEANING

Abstract

The recitations the existence of whose are accepted together with the revelation of Holy Qur'an are divided into two parts as the ones affecting the meaning and not affecting. The recitation differences that do not have any effect on meaning consists of the subjects about the phonetics of the words such as "med", "idğam", "izhar"; and these rules are studied in detail in the method parts of recitation science. The recitations that have effect on meaning are the recitations that cause the structure of the word and the location of the word in the sentence to change. In this study, we will determine the recitation differences in surah at-Tawbah which are authentic and have effect on meaning, and try to investigate how they affect the meaning. Initially, we will find out the vocabulary that are the matter of dispute. We will explain how these words are read by reciter. Then, we will focus on the meaning of the words. We will explain how these

* Bu makale 2016 yılında tamamlanan "Tevbe Sûresinin Kırâatler Açısından İncelenmesi" başlıklı Yüksek Lisans Tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'ân-ı Kerim Okuma ve Kırâat Anabilim Dalı. e-posta: sanlokman@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5141-0371>

words effect the meaning of the verse. If necessary, we will give the revelation reason of the verse in which those words pass.

Keywords: Recitation, Surah at-Tawbah, Mutawatir, Irregular

Giriş

Sûre kelimesi lügatte şeref, yer ve bölge anlamına gelmektedir. Istılahta ise Kur'ân âyetlerinden bazı âyetlerin bulunduğu, başlangıcı ve sonu olan Kur'ân'dan bir kısımdır. Sûreler uzunluk bakımından farklıdır. En kısa sûre üç âyet ile Kevser sûresi, en uzun sûre ise 285 veya 286 âyet ile Bakara sûresidir.¹

Kur'ân sûrelerinden biri olan Tevbe sûresinin çeşitli isimleri bulunmaktadır. Bu isimler genellikle Tevbe sûresi içinde geçen kelime ve muhtevadan alınmışlardır. Bunlar; et-Tevbe (التَّوْبَةُ); el-Berâe (بِرَاءَةٌ); el-Fâdiha (الْفَاحِشَةُ); Sûretu'l-Azâb (سُورَةُ الْعَذَابِ); el-Mukaşşişa (الْمُكَاشَّشَةُ); el-Munakkira (الْمُنَكِّرَةُ); el-Buhûs (الْبُحُوثُ); el-Hafira (الْحَافِرَةُ); el-Musîra (الْمُسِيرَةُ); el-Muba'sira (الْمُبَاعِثَةُ); gibi isimlerdir. Suyûtî (ö. 911/1505), Tevbe sûresinin isimlerinin bu aktardıklarımız olduğunu ancak bazılarının, Muhziye (الْمُحْزِيَّةُ), Munekkile (الْمُنَكِّلَةُ), Muşerride (الْمُشَرِّدَةُ) ve Mudemdime (الْمُدْمِدِمَةُ) isimlerini de zikrettiklerini belirtir.² Kur'ân'ın yazılıp çoğaltıldığı ilk dönemlerde sûrelerin başlarında sûre isimleri yoktu. Rivâyetlere göre sûre başlarındaki sûre isimleri Haccâc b. Yûsuf tarafından Mushaflara konulmuştur.³

Tevbe sûresi elimizde bulunan mushaflarda dokuzuncu sırada bulunmaktadır. Nüzûl sırasına göre Medîne'de nâzil olan son sûre olup 29. sıradadır. Tevbe sûresinin nâzil olan son sûre ve son iki âyetinin de inen son âyetler olduğu da rivâyet edilmektedir.⁴

¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts., c. I, s. 350; Ekrem Abdu Halife Hamad ed-Düleymî, *Cem'ü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006, s. 204.

² Tevbe sûresinin isimleri hakkında geniş bilgi için bakınız; Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, Beyrût 1957, c. I, s. 269; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Dimaşk 2011, s. 118-123; Zeynuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, *Muhtaru's-Sihâh*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1999, s. 47, 317, 29, 51; Ebû Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mücmelü'l-Lüğâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1986, s. 723;; Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümü, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, c. II, s. 721.

³ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 269; Muhammed Emîn b. Abdullah, *Tefsîru Hadâiki'r-Ravhi ve'r-Reyhân*, Hâşim Muhammed Ali (Thk.), Dâru Tavku'n-Necât, Beyrût 2001, c. I, s. 98.

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî, *en-Nâsihu ve'l-Mensûh*, Müessesetü'r-Risâle, Kâhire 1998, s. 42.

Tevbe sûresi Hicretin 9. yılında Medîne'de nâzil olmuştur.⁵ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) da son iki âyeti hariç Tevbe sûresinin Medîne'de nâzil olduğunu bildirmektedir.⁶ Bu sûre, Hz. Peygambere (s.a.v.) nâzil olan son sûrelerden birisidir.⁷ Tevbe sûresinin ilk âyetleri Hz. Peygamberin (s.a.v.) hac vazifesi yapmaya niyetlendiği Tebük savaşı dönüşünde nâzil olmuştur.⁸ Tevbe sûresi nâzil olduktan sonra Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) Tevbe sûresinin ilk dokuz âyetini insanlara tebliğ etmesi için hac emiri olarak onlarla birlikte hacca gönderir. Ancak daha sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi (ö. 40/661) onun arkasından gönderir ve inen o ilk âyetleri kendisine vermesini emreder. Hz. Ali, Zulhuleyfe'de Hz. Ebû Bekir'e yetişir ve âyetleri ondan alıp Kurban Bayramı günü Mînâ tepesinde insanlara tebliğ eder.⁹

Bütün Kurrâlara göre Tevbe sûresinin başında besmele okunmaz. Onlar, bunun nedenini sûrenin savaştan bahsetmesi veya Enfâl sûresinin devamı olması gibi bazı nedenlere bağlamaktadırlar.¹⁰ İbn Abbâs'tan şöyle rivâyet edilmektedir; "Ben Hz. Osmân'a mesânî sûrelerden biri olan Enfâl sûresi ile Miûn sûrelerden biri olan Tevbe sûresinin aralarına niçin besmele konulmadan birleştirilip es-Seb'u't-Tivâl sûreleri arasına eklediğini sordum. Hz. Osmân dedi ki; Peygamber hayattayken ona sûreler nâzil olurdu. Her sûre nâzil olduğunda da yanında bulunan kâtipleri çağırır ve şu sûreyi şu ve şu âyetlerin bulunduğu yere koyun derdi. Enfâl sûresi Medîne'de nâzil olan ilk sûrelerden Tevbe sûresi ise nâzil olan son sûrelerden biriydi. İki sûrenin içeriği de birbirine benzemektedir. Bundan dolayı Tevbe sûresinin Enfâl sûresinin devamı olabileceğini düşündüm. Peygamber de (s.a.v.) bu sûrenin Enfâl sûresinden olup olmadığını bize bildirmeden vefat etmişti. Bütün bunlardan dolayı iki sûreyi aralarına besmele koymamak suretiyle birleştirip es-Seb'u't-Tivâl sûreleri arasına ekledim."¹¹

Râzî (ö. 606/1210), Tevbe sûresinin başında bismelenin bulunmamasıyla ilgili detaylı açıklamalarda bulunmuştur.¹²

Tevbe sûresi, başında besmele bulunmaması, savaşa bu sûreyle izin verilmesi gibi bazı hususlar nedeniyle âlimlerin üzerinde durduğu ve birçok araştırma yaptığı bir sûredir. Bu sûre içerik bakımından Enfâl sûresine benzemektedir. Enfâl sûresinde geçen bazı

⁵ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2009, s. 422.

⁶ Ebû'l-Hasan Mükâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil b. Süleymân*, Ahmed Ferîd (Tahkik) Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2003, c. II, s. 33.

⁷ Buhârî, *Kitabü Tefsîri'l-Kur'ân*, 65/9.

⁸ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997, c. II, s. 373.

⁹ Mükâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mükâtil b. Süleymân*, c. II, s. 33.

¹⁰ Suâd Abdülhamîd, *Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Kâhire 2009, s. 34.

¹¹ Zerkeşî, *a.g.e.*, c. I, s. 234; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. II, s. 373.; Ebû'l-Hasen Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed es-Sehâvî, *Cemâlül-Kurrâ' ve Kemâlül-İkrâ'*, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiye, Beyrût 1999, c. I, s. 299.

¹² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihi'l-Ğayb*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût H.1420, c. XV, s. 522.

meseleler bu sûrede daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Mesela Enfâl sûresinde müşriklerle savaştan bahsedilmekte Tevbe sûresinde ise bunun detayı verilmektedir. Yine Enfâl sûresinde ahitlerden bahsedilmektedir. Ahitlerin detayı ise Tevbe sûresinde verilmektedir.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'in diğer sûrelerinde olduğu gibi Tevbe sûresinde de birçok kırâat farklılığı bulunmaktadır. Bunlardan bazıları mütevâtir, bazıları ise şâz kırâat farklılıklarıdır. Ancak biz bu çalışmamızda mütevâtir kırâatleri ön planda tutacağız.

1. On İkinci Âyette Geçen (أَيْمَان) Kelimesi

Tevbe sûresinde üzerinde durulması gereken ilk kelime (أَيْمَان) kelimesidir. Bu kelime farklı okuyuş şekillerine bağlı olarak farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu farklı anlamlar nedeniyle bazı itikâdî ve fikhî hükümler konusunda âlimler farklı görüşler bildirmişlerdir. Çünkü bir kırâate göre kelimenin anlamı îmân iken diğer kırâate göre yemîn demektir. Şimdi kelimemizi incelemeye başlayalım.

Âyetin Arapçası:

وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعُنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أُمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ

Âyette geçen (أَيْمَان) kelimesi Hz. Osmân Mushafında (أَيْمَان) şeklinde elifsiz olarak yazılmıştır.¹⁴ Rivâyetlerde varid olduğu üzere ve Mushaflarda bu şekilde yazılmış olmasına bağlı olarak (أَيْمَان) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Kırâat imâmılarından İbn Âmir (ö. 118/736), bu kelimeyi if'âl bâbının masdarı olarak kesreli hemze ile (أَيْمَان) şeklinde, diğer kırâat imâmıların ise (أَيْمَان) kelimesinin çoğulu olarak fethalı hemze ile (أَيْمَان) şeklinde okumuşlardır.¹⁵

Birinci kırâate göre kelimenin anlamı “tasdîk etmek” demektir. Dolayısıyla bu kırâate göre okuyanlar, âyetin muhataplarını dinden çıkmakla vasıflandırmaktadırlar. Buna göre âyetin anlamı “...onlar tasdîk etmeyen kimselerdir” şeklinde olmaktadır. Fakat Mekkî Ebû Tâlib (ö. 437/1045), aynı âyette bu kişilerden “inkârda önde gidenler” diye bahsedilmesinden dolayı bu kelimenin “tasdik etmek” anlamında kullanılmayacağını bildirmektedir.¹⁶

¹³ Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1946, c. X, s. 50.

¹⁴ Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzil*, Macmau Melik Fehd, Medîne 2002, c. V, s. 1453.

¹⁵ Abdülfettâh Abdülğânî el-Kâdî, *el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye*, Daru's-Selâm, Kâhire 2009, s. 231; Ebü'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, Enes Muhrah (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005, s. 244.

¹⁶ Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâat ve İlelihâ ve Hucecihâ*, Daru's-Sahâbe, Tantâ 2009, c. II, s. 446.

(إيمان) kelimesi “emân” anlamına da gelmektedir. Kelimenin anlamını bu şekilde kabul edersek, yine bu kırâate göre âyeti iki şekilde yorumlayabiliriz. Birincisi, onlar sözlerini tutmadıklarından dolayı artık onlara emân verilmez, şeklinde olur. Buna göre o kimselere, sözlerine riâyet etmediklerinden dolayı Müslümanlar tarafından herhangi bir güvence verilmez. Böylelikle onlar, Müslümanlara karşı her zaman bir korku ve endişe içinde olurlar. İkincisi ise yine onlar sözlerinde durmadıklarından dolayı kimseye güven (eman) veremezler, şeklindedir. Buna göre onlar sözlerine riâyet etmedikleri için artık kimseye güven veremezler. Hiç kimse de onlara karşı kendilerini güven içinde hissedemez. Kelimenin (أيمان) şeklinde okunduğu ikinci kırâate göre ise kelimenin anlamı “yemîn etmek” demektir. Bu görüşte olanlar onları, yeminlerine riâyet etmeyenler olarak vasıflandırmaktadır. Buna göre âyetin anlamı “...onlar yeminlerine riâyet etmeyen kimselerdir” şeklinde olmaktadır. Bundan sonra gelen âyette yeminlerini bozan kişilerden bahsettiği için bu görüş daha çok benimsenmiştir.¹⁷

Fıkıh âlimleri, bu âyet bağlamında kâfir bir şahsın yemininin geçerli olup olmayacağı hususunda farklı görüşler bildirmişlerdir. İmâm Şafî (ö. 204/820), bu âyetin yorumuyla ilgili olarak ikinci görüş olan söze riâyet anlamını benimsemiş ve buna binaen kâfirin yemîninin geçerli olduğuna hükmetmiştir. Çünkü aynı âyetin başında geçen birinci (أيمان) kelimesinin yemin anlamında olduğu konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Yani Allah (c.c.) kâfirleri yeminlerini bozmakla nitelemiştir. Şafî'ye göre, şayet kâfirlerin yemini geçerli olmasaydı Allah (c.c.) onları yeminlerini bozmakla suçlamazdı. Dolayısıyla İmâm Şafî'ye göre kâfir bir şahsın yemini geçerlidir. İmâm Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ise âyette geçen (أيمان) kelimesini hakiki anlamı olan “yemîn etmek” olarak kabul eder. Böylelikle âyetten kâfirin yemininin geçerli olmadığı hükmü çıkar ki buna binaen İmâm Ebû Hanîfe, kâfirin yemininin geçerli olmadığı görüşünü benimsemiştir.¹⁸

2. On Yedinci Âyette Geçen (مَسْجِدًا) Kelimesi

Tevbe sûresinin on yedinci ayetinde geçen (مَسْجِدًا) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Bu farklı okuyuşlar âyetin anlamına etki etmiştir.

Ayetin Arapçası:

¹⁷ Ebû Abdillâh Nasr b. Ali b. Muhammed b. Ebî Meryem, *el-Mûdah fi Vücûhi'l-Kırâati ve İlelihâ*, Cemâatü'l-Hayriyye, Cidde 1993, c. II, s. 588; Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh*, Alemü'l-Kütüb, Beyrût 1988, c. II, s. 435; Ebû'l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürü'l-Mesûn fi Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, Ahmed Muhammed el-Harrât (Thk.), Dâru'l-Kalem, Dimaşk, c. VI, s. 25; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, Dâru'l-Misriyye, Mısır ts., c. I, s. 425.

¹⁸ Alâüddîn Ebû Bekir b. Mesûd, *Bedâiü's-Sanâi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1986, c. III, s. 11; Râzî, *Mefâti'hü'l-Ğayb*, c. XV, s. 535; Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi, *el-Hâvi'l-Kebîr fi Fikhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999, c. XV, s. 269; Şehâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. VI, s. 25.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ أُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ

Bu âyette geçen (مَسَاجِدَ) kelimesi, Hz. Osmân'ın çoğalttığı mushaflarda elif harfi olmaksızın (مسجد) şeklinde yazılmıştır.¹⁹ Bu sayede kelime, rivâyetlerle sabit olan farklı varyantlarda okunabilmektedir.

Âyette geçen (مَسَاجِدَ) kelimesini kırâat imâmılarından İbn Kesîr (ö. 120/738), Ebû Amr (ö. 154/771) ve Yakûb (ö. 205/821), tekil siğası olarak (مَسْجِدَ), diğer kırâat İmâmıları ise çoğul siğası olarak (مَسَاجِدَ) şeklinde okumuşlardır.²⁰

(مَسْجِدَ) kelimesini tekil siğası olarak okuyanlar, âyette geçen mescîdden maksadın “Mescîd-i Harâm” olduğunu iddia etmişlerdir. Onlar, bu iddialarını desteklemek için de sûrenin devamında 18 ve 28. âyetlerde geçen “Mescîd-i Haram” kelimesini delil olarak göstermektedirler. Bu görüşe göre âyetin anlamı, “Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Mescîd-i Harâm’ı imâr etmeleri düşünülemez” şeklindedir. Kelimeyi çoğul siğası olarak (مَسَاجِدَ) şeklinde okuyanlar ise mescîdden maksadın herhangi bir mescîd olduğunu savunmuşlardır. Kelimeyi bu şekilde çoğul olarak okuyanlar, yine sûrenin devamında 17. âyette çoğul siğası olarak geçen ve okunuşunda herhangi bir ihtilaf olmayan (مَسَاجِدَ) kelimesini delil olarak öne sürmektedirler. Bu görüşe göre âyetin anlamı, “Allah’a ortak koşanların, inkârlarına bizzat kendileri şahitlik edip dururken, Allah’ın mescitlerini imar etmeleri düşünülemez” şeklinde olmaktadır.²¹

Ferrâ’ (ö. 207/822), Araplarda tekil kelimelerin çoğul, çoğul kelimelerin de tekil yerine kullanımının yaygın olduğunu bildirmektedir.²² Dolayısıyla (مَسَاجِدَ) kelimesi tekil veya çoğul siğasıyla okunduğu zaman sadece bir mescîd kastedilmiş olabileceği gibi bütün mescîdler de kastedilmiş olabilir.

Çoğul siğasıyla sadece Mescîd-i Harâm’ın kastedildiğini kabul edecek olursak, bu durumda Mescîd-i Haram’ın her bir bölümünün bir mescîd mahiyetinde olduğunu varsayacağız. Böylece mescîd-i Harâm ve içindeki bütün mescîdler için çoğul siğası kullanılmış olur. Tekil siğasından bütün mescidlerin anlaşılması ise ancak Mescîd-i

¹⁹ Ebû İshâk İbrahim b. Ahmed b. Suleymân el-Mariginî, *Delîlu'l-Hayrân Alâ Mevridi'z-Zem'ân*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005, s. 113.

²⁰ Kâdî, *el-Vâfi*, s. 231; İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, s. 244.; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1960, c. II, s. 278.

²¹ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Haleveyh, *el-Hucce fi'l-Kirâati's-Sab'*, Dâru's-Şurûk, Beyrût 1980, s. 174; Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdulğaffar el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sab'*, Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1993, c. IV s. 178. Ebû Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hüccetü'l-kirâat*, Dâru'r-Risâle, Beyrût 1998, s. 316; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, Câmiatü'l-Melik Suûd, Riyâd 1991, c.I s. 448

²² Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 426.

Harâm'ın bütün diğer mescidlerin kiblesi olmasıyla veya mescîd kelimesinin ism-i cins olarak kabul edilmesiyle mümkün olabilmektedir.²³ Buna göre (مَسَاجِدَ) kelimesi gerek tekil gerekse çoğul sığasıyla okunsun yukarıda anlattığımız her iki anlamı da kapsamaktadır.²⁴

3. On Dokuzuncu Âyette Geçen (عِمَارَةٌ-سِقَايَةٌ) kelimeleri

Tevbe sûresi on dokuzuncu ayette kırâatlar açısından üzerinde duracağımız iki kelime bulunmaktadır. Bu kelimeler kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmaktadır.

Ayetin Arapçası:

أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

Âyette geçen (سِقَايَةٌ) ve (عِمَارَةٌ) kelimelerini, Ebû Cafer'in (ö. 130/747-48) birinci râvisi İbn Verdân (ö. 160/777 [?]) çoğul sığası olarak (سُقَاةً) ve (عَمَرَةً) şeklinde okumuştur. Diğer kırâat âlimleri ise her iki kelimeyi de masdar olarak (سِقَايَةٌ) ve (عِمَارَةٌ) şeklinde okumuşlardır.²⁵

İbn Verdân kırâatına göre âyetin anlamı şöyledir: “Siz hacılara su dağıtanları ve Mescîd-i Harâm'ın bakım ve onarımını yapanları, Allah'a ve âhîret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd eden kimseler gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zâlim topluluğu doğru yola erdirmez”. Diğer kırâat âlimlerinin kırâatına göre ise âyetin anlamı, “Siz hacılara su dağıtmayı ve Mescîd-i Harâm'ın bakım ve onarımını, Allah'a ve âhîret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd eden kimse(lerin amelleri) gibi mi tuttunuz? Bunlar Allah katında eşit olmazlar. Allah, zâlim topluluğu doğru yola erdirmez” şeklindedir.

İbn Verdân kırâatına göre karşılaştırma kişiler arasında yapılmıştır. Bunlar hacılara su dağıtan ve Mescîd-i Harâmı imâr eden kişiler ile Allah'a ve âhîret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd eden kişilerdir. Diğer kırâat âlimlerinin okuyuşuna göre ise karşılaştırma bir eylem ile kişiler arasında yapılmıştır. O eylem, hacılara su dağıtma ve Mescîd-i Harâm'ın bakım ve onarımı eylemi, o kişiler ise Allah'a ve âhîret gününe îmân edip Allah yolunda cihâd eden kimselerdir.²⁶

²³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 426; Ebû'l-Abbâs, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. VI, s. 29.

²⁴ Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vahidî, *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân*, Humeydân (Thk.), Dâru'l-İslâh, Dammâm 1992, s. 243; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, s. 426; Suyutî, *Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl*, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrût 2010, s. 132; Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, c. XVI, s. 8.

²⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 278.

²⁶ Muhammed Habaş, *el-Kırâatu'l-Mutevâtira ve Eseruhâ fi'l-Resmi'l-Kur'ânî ve'l-Ahkâmî's-Ser'iyye*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1999, s. 269.

4. Yirmi Birinci Âyette Geçen (يُبَشِّرُ) Kelimesi

Bu ayette üzerinde çalışma yapacağımız kelime (يُبَشِّرُ) kelimesidir. Bu kelime kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur.

Ayetin Arapçası:

يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ

Âyette geçen (يُبَشِّرُ) kelimesini kırâat imâmlarından Hamza (ö. 156/773), sülasî mucerred kalıbının birinci bâbının muzârî' siğası olarak (يُبَشِّرُ) şeklinde, diğer kırâat İmâmları ise tef'îl bâbının muzârî' fiili olarak (يُبَشِّرُ) şeklinde okumaktadırlar.²⁷

İmâm Hamza kırâatına göre kelime (يُبَشِّرُ) şeklinde sülasî mucerred muzârî' siğası olarak kabul edildiği takdirde kelimenin anlamı “sevinmek” demektir. Bu durumda âyetin anlamı şu şekilde olur; “Rab'leri, onları kendi katından bir rahmet, bir rıza ve bir cennetle sevindirir ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır”.

(يُبَشِّرُ) kelimesi tef'îl bâbının muzari siğası şeklinde okunduğunda ise anlamının “müjdelemek” olduğunda ihtilaf yoktur. Buna göre âyetin anlamı şöyledir; “Rab'leri, onları kendi katından bir rahmet, bir rıza ve bir cennetle müjdeler ki o cennette onlar için bitmez tükenmez nimetler vardır”.

Kelimenin her iki şekilde okunması ile ortaya çıkan anlamlar aslında aynıdır. Çünkü her ikisinde de “sevinme” anlamı vardır. Birinci şekilde okunduğunda kelime “sevinme” anlamı olduğu ortadadır. İkinci şekilde yani “müjdelemek” anlamında okunduğunda ise, sevinmek müjdelemenin neticesi olduğundan zaten aynı anlamı içermektedir.

5. Yirmi Dördüncü Âyette Geçen (عَشِيرَتُكُمْ) Kelimesi

Tevbe sûresinin yirmi dördüncü ayetinde geçen (عَشِيرَتُكُمْ) kelimesinin farklı okuyuş şekilleri ayetin anlamında etki yapmaktadır. Bundan dolayı bu kelime üzerinde durmakta fayda olacağı kanaatindeyiz.

Ayetin Arapçası:

(قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ)

Âyette geçen bu kelime, Hz. Osmân Mushafında (عشيرتكم) şeklinde elifsiz olarak yazılmıştır.²⁸ Bu kelimeyi İmâm Âsım'ın (ö. 221 / 836) birinci râvisi olan Ebû Bekir b.

²⁷ İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, c. II, s. 590.

²⁸ Ebû Dâvûd, *Muhtasaru't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl*, c. V, s. 1453.

Şu'be (ö. 193/ 809), cem' siğasıyla (عشيراتكم) şeklinde, diğer kırâat âlimleri ise müfred siğasıyla (عشيرتكم) şeklinde okumuşlardır.²⁹

(عشيرتكم) kelimesi Arap dili grameri açısından her iki şekilde de okunabilir. Fakat genel olarak kelimenin cem' siğası (عشائر) şeklinde gelir. Çok az da olsa kelimenin cem' siğası (عشيرات) şeklinde de gelmektedir.³⁰

Birinci görüşe göre âyetin anlamı, “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretleriniz...” şeklindedir. Buna göre kelimedden her bir muhatabın kendi aşireti kastedilmektedir. Böylece âyetin anlamı, “...her birinizin ayrı ayrı aşireti Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise...” şeklinde olur.

İkinci görüşe göre ise âyetin anlamı, “Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşiretiniz...” şeklindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Arapların cem' kelimelerini müfred, müfred kelimelerini ise cem' kelimelerinin yerine kullanmaları oldukça yaygındır. Aynı şekilde burada da müfred siğasıyla kullanılan kelime cem' anlamını içermektedir. Bundan dolayı da kelimenin cem' siğasıyla okunmasına gerek kalmamaktadır.³¹

6. Otuz Yedinci Âyette Geçen (يُضَلُّ) Kelimesi

Tevbe sûresi otuz yedinci ayette üzerinde çalışacağımız kelime (يُضَلُّ) kelimesidir. Bu kelime kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur.

Ayetin Arapçası:

(إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ يُضَلُّ بِهِ الَّذِينَ كَفَرُوا يُجْلُونَ عَامًا وَيُجْرِمُونَ عَامًا لِيُؤَاطُوا عِدَّةَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فَيَحِلُّوا مَا حَرَّمَ اللَّهُ زَيْنَ هُمْ سُوءَ أَعْمَالِهِمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ)

Âyette geçen (يُضَلُّ) kelimesinin okuyuşuyla ilgili olarak kırâat âlimleri arasında okuyuş farklılığı bulunmaktadır. Bunlardan Hafs (ö. 180/796), Hamza (ö. 156/773), Kisâi (ö. 189/805) ve Halef (ö. 229/844) bu kelimeyi if'âl bâbının muzâri' mechûl siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde okumuşlardır. İmâm Yakûb (ö. 205/821) bu kelimeyi if'âl bâbının muzâri'

²⁹ Ahmed b. Mûsa b. Abbâs Ebû Bekir b. Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1980, s. 313.

³⁰ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 450.

³¹ Fârisî, *el-Hucce*, c. IV, s. 180; Muhammed Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Kırâat ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye*, Mektebetu Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kâhire 1984, c. I, s. 289; Sâlim Muhaysin, *el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr*, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1997, c. II, s. 276.

ma'lûm siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde, diğer kırâat âlimleri ise sülâsî mucerred ikinci babın muzâri' siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde okumuşlardır.³²

Bu kelimeyi if'âl bâbının muzâri' mechûl siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde okuyanlar, kelimededen sonra gelen (بِ الدِّينِ كَفَرُوا) cümlesinin onun nâib-i fâili olduğunu vurgulamaktadırlar. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır; “Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler saptırılır”. Bu kırâate göre sapma olayının fâili bilinmemektedir.

Kelimeyi if'âl bâbının muzâri' malûm siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde okuyanlar ise, bu cümleye iki şekilde i'râb verilebileceğini savunmaktadırlar. Birincisi, kelimededen sonraki cümlelerin kelimenin fâili olduğu şeklindedir. Onlara göre kelimenin mef'ûlü hazf olunmuş “النَّاسَ” “insanlar” veya “أَتْبَاعَهُمْ” “kendilerine tabi olanlar” kelimeleri olabilir. Buna göre âyetin anlamı; “Harâm ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler insanları (kendilerine tabi olanları) saptırır” şeklinde olmaktadır. İkinci görüşe göre ise kelimenin fâili Allah'a raci' müstetir zâmir olup mef'ûlü ondan sonraki cümledir. Buna göre âyetin anlamı şöyle olmaktadır; “Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla Allah, inkâr edenleri saptırır”. Fiilin içindeki müstetir zaminin Şeytân'a raci' olabileceği de bildirilmiştir.³³ Buna göre âyetin anlamı şöyle olur; “Harâm ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla Şeytân, inkâr edenleri saptırır”.

Bu kelimeyi sülâsî mucerred muzâri' ma'lûm siğası olarak (يُضَلُّ) şeklinde okuyanlar da ondan sonraki cümlelerin onun fâili olduğunu söylemektedirler. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur; “Haram ayları ertelemek, ancak inkârda daha da ileri gitmektir ki bununla inkâr edenler sapar.”³⁴

Görüldüğü gibi bu kelimenin üç şekilde de okunması halinde cümlelerin asıl anlatmak istediği “inkâr edenlerin sapması” anlamı değişmemektedir. Birinci okuyuş şekline göre inkâr edenler Allah (c.c.) tarafından saptırılır. İkinci görüşe göre inkâr edenler başkalarını saptırır ki onlar sapmadan başkalarını saptırmazlar. Üçüncü görüşe göre ise inkâr edenlerin kendileri saparlar. Her üç okuyuş şeklinde de inkâr edenlerin sapması kesin bir dille ifade edilmiş olmaktadır.

³² Ezherî, *Meâni'l-Kirâat*, c. I, s. 453; Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulğani ed-Dimyâtî, *İthâfu Fudela'i'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbeati Aşer*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006, s. 303; İbn Haleveyh, *el-Hucce*, s. 175.

³³ Abdullah b. Hüseyin el-Akberî, *et-Tibyân fi İ'râbi'l-Kur'ân*, Ali Muhammed el-Bicâvî (Thk.), Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts., c. II s. 643.

³⁴ Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Begâvî, *Meâlimü't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Dâru Tayyibe, Riyâd 1997, c. IV, s. 47; Ebû'l-Abbâs, *ed-Dürü'l-Mesûn*, c. VI, s. 47.

7. Kırkıncı Âyette Geçen (كَلِمَةٌ) Kelimesi

Bu ayette geçen (كَلِمَةٌ) kelimesi üzerinde duracağız. (كَلِمَةٌ) kelimesi, kırâat âlimleri tarafından farklı okunmuş ve bu farklı okuyuşlar ayetin anlamına etki etmiştir.

Ayetin Arapçası:

إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَابِتًا ثَمِينًا إِذْ هُمَا فِي الْعَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

Söz konusu ayette iki tane (كَلِمَةٌ) kelimesi geçmektedir. Âyette geçen ikinci (كَلِمَةٌ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. İmâm Yakûb (ö. 205/821) bu kelimeyi mef'ûl olarak mansûb, diğer âlimler ise mübteda olarak merfû' okumuşlardır. Merfû' okunması durumunda kelime mübteda olup ondan sonra gelen (هِيَ الْعُلْيَا) cümlesi onun haberi olur. Mansûb okunması durumunda ise kelime daha önceki cümlede geçen (جَعَلَ) kelimesinin iki mef'ûlüne atıf olarak kabul edilir.

Merfû' okunması durumunda kelimenin mübteda olacağını söylemiştik. Buna göre cümlenin anlamı; "...Allah'ın sözü ise en yücedir" şeklinde olur. Kelimenin mansûb okunması durumunda kelime mef'ûl olur ve cümlenin anlamı; "...Allah, sözünü en yüce kılmıştır" şeklinde olmaktadır.³⁵

Fakat Ferrâ (ö. 207/822), cümlede Allah isminin zamir ile değil de açıkça telaffuz edilmiş olmasından dolayı kelimenin mansûb okunmasını tasvîb etmediğini bildirmiştir. Ferrâ'ya göre böyle bir durumda Allah lafzının yerine zamir gelmesi daha uygun olacaktır. Cümlenin (وَكَلِمَةُ اللَّهِ) şeklinde değil de (وَكَلِمَتُهُ) şeklinde olması dil gramerine daha uygun düşerdi.³⁶

8. Altmış Altıncı Âyette Geçen (نَعْفُ) ve (نُعَذِّبُ) Kelimeleri

Bu ayette geçen (نَعْفُ) ve (نُعَذِّبُ) kelimelerini inceleyeceğiz. Bu kelimeler kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur.

Ayetin Arapçası:

لَا تَعْتَدُوا قَدْ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ إِنَّ نَعْفَ عَنْ طَائِفَةٍ مِنْكُمْ نُعَذِّبُ طَائِفَةً بِأَنَّهُمْ كَانُوا مُجْرِمِينَ

Âyette geçen (نَعْفُ) ve (نُعَذِّبُ) kelimelerini Kırâat imâmılarından Âsım (ö. 127/ 745) (نَعْفُ) kelimesini meftûh nûn ve mazmûm fâ harfleri ile (نَعْفُ), (نُعَذِّبُ) kelimesini ise mazmûm nûn ve kesreli zâl ile cezimli olarak (نُعَذِّبُ) şeklinde okumuştur. Diğer kırâat âlimleri ise

³⁵ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 454.

³⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 438.

(تَعَفُّ) kelimesini mazmûm yâ ve meftûh fâ ile (يُعَفِّ) şeklinde, (تُعَدِّبُ) kelimesini ise mazmûm tâ ve meftûh zâl ile cezimli olarak (تُعَدِّبُ) şeklinde okumuşlardır.³⁷

Âsım (ö. 127/ 745) kırâatına göre bu iki fiilin malûm siğası olarak okunması durumunda, Allah (c.c.) eylemin kendisi tarafından gerçekleştirileceği haberini vermiş olmaktadır. Buna göre âyetin anlamı şu şekilde olur; “Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, îmân ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azâb edeceğiz”. Görüldüğü gibi Allah (c.c.) burada affetme ve azâb etme eylemlerinin kendisi tarafından gerçekleştirileceğini bildirmektedir. Dolayısıyla burada eylemin fâili bilinmektedir.

Diğer kırâat âlimlerine göre, bu iki kelime mechûl siğası olarak okunduğu takdirde ise eylemin fâili kesin olarak belirtilmemiş olur. Böylece bu kırâate göre âyetin anlamı şöyledir; “Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, îmân ettikten sonra küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden bir zümre affedilse bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azâb edilecektir”.³⁸

9. Doksanıncı Âyette Geçen (المُعَذِّرُونَ) Kelimesi

Bu ayette üzerinde çalışma yapacağımız kelime (المُعَذِّرُونَ) kelimesidir. Bu kelimeyi kırâat âlimleri farklı şekillerde okumuşlardır.

Ayetin Arapçası:

وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ سَيُصِيبُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Âyette geçen (المُعَذِّرُونَ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından iki farklı şekilde okunmuştur. İmâm Yakûb (ö. 205/821) bu kelimeyi ayn harfini sâkin, zâl harfini de şeddesiz olarak (المُعَذِّرُونَ), diğer kırâat âlimleri ise ayn harfini meftûh, zâl harfini de şeddeli olarak (المُعَذِّرُونَ) şeklinde okumuşlardır.³⁹

Yakûb kırâatına göre okunması durumunda kelimenin anlamı “mazeretleri olanlar” veya “çokça mazeret öne sürenler” demektir.⁴⁰ Buna göre burada bedevîlerden gerçekten mazereti olanların Tebük savaşına gitmemek için izin istemeye geldikleri bildirilmektedir.

Diğer kırâatlere göre okunması durumunda ise kelimenin anlamı “mazeretleri olduğunu iddia edenler” demektir. Buna göre mazeretleri olduğunu iddia edenlerin izin istemeye geldikleri bildirilir. Bu kırâate göre Tebük savaşına gitmemek için izin isteyenlerin

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 280; İbn Haleveyh, *el-Hucce*, s. 176.

³⁸ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 459.

³⁹ Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 305; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 280.

⁴⁰ Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, c. IV, s. 83.

mazeretleri olabileceği gibi hiçbir mazeretleri olmadığı halde de izin istemeye gelmiş olabilirler.⁴¹

Şimdi her iki okuyuşa göre âyetin anlamına bakalım. Yakûb kırâatına göre âyetin anlamı şöyledir; “Bedevîlerden mazereti olanlar kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem dolu bir azâb erişecektir”.

Âyetin diğer kırâatlara göre anlamı ise şu şekildedir; “Bedevîlerden mazereti olduğunu iddia edenler kendilerine izin verilsin diye geldiler. Allah ve resulüne yalan söyleyenler de oturup kaldılar. Onlardan kâfir olanlara elem dolu bir azâb erişecektir”.

10. Doksan Sekizinci Âyette Geçen (السُّوءِ) Kelimesi

Ayette geçen (السُّوءِ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur.

Ayetin Arapçası:

وَمِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يَتَّخِذُ مَا يُنْفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُّ بِكُمْ الدَّوَابِرَ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السُّوءِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

(السُّوءِ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından iki farklı şekilde okunmuştur. İbn Kesîr (ö.120/738) ve Ebû Amr (ö.154/771) hem bu kelimeyi hem de Fetih sûresi altıncı âyette geçen buna benzer kelimeyi sîn harfini mazmûm, vâv harfini ise sâkin olarak (دَائِرَةُ السُّوءِ), diğer kırâat âlimleri ise her iki kelimeyi de sîn harfini meftûh, vâv harfini ise cezimli olarak (دَائِرَةُ السُّوءِ) şeklinde okumuşlardır.⁴²

Her iki şekilde de kelimenin anlamının değişmediğini ifade edenler olduğu gibi kelimenin okunuş şekline göre anlamının da değiştiğini dile getirenler de olmuştur. Buna göre birinci kırâate göre okunduğunda kelimenin “hezimet”, “azâb”, “belâ”, “şer” ve “zarar” anlamında olduğu, ikinci kırâate göre okunduğunda ise kelimenin “fesâd” ve “helâk” anlamı aldığı bildirilir.⁴³ Birinci kırâate göre âyetin anlamı şöyledir; “Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için) size belâlar gelmesini beklerler. Kötü belâlar kendi başlarına olsun. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”.

İkinci kırâate göre anlam verilmek istenildiğinde ise buradaki belâ kelimesi yerine “fesâd” veya “helâk” kelimesi kullanılır. Buna göre âyetin anlamı, “Bedevîlerden öyleleri vardır ki, (Allah yolunda) harcayacakları şeyi bir zarar sayar ve (bundan kurtulmak için)

⁴¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c. II, s. 464; İbn Zencele, *Hüccetü'l-kırâat*, s. 321; Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 460.

⁴² Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 306.

⁴³ Sâlim Muhaysin, *el-Kırâat ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye*, c. I, s. 167; Ebû A'la Ahmed el-Kirmânî, *Mefatihü'l-Eğânî fi'l-Kırâati ve'l-Meânî*, Abdulkerîm Mustafa (Thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001, s. 199; Dimyâtî, *İthâfu Fudelâi'l-Beşer*, s. 306.

size belalar gelmesini beklerler. Kötü fesâd/helâk kendi başlarına olsun. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” şeklinde olmaktadır.

11. Yüzüncü Âyette Geçen (وَالْأَنْصَارِ) Kelimesi

Bu ayette kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunan iki kelime bulunmaktadır. Bunlar (وَالْأَنْصَارِ) ve (تَحْتَهَا) kelimeleridir. Yalnız biz bu iki kelimeyi iki farklı başlık altında inceleyeceğiz.

Ayetin Arapçası:

وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْقَوْرُ الْعَظِيمُ

Bu kelimeyi kırâat imâmlarından Yakûb (ö. 205/821) merfû' olarak (وَالْأَنْصَارِ), diğer kırâat âlimleri ise mecrûr olarak (وَالْأَنْصَارِ) şeklinde okumuşlardır.⁴⁴

Merfû' kırâate göre kelime mübteda veya (وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ) cümlesine atıf olur. Mecrûr kırâate göre ise kelime (مِنَ الْمُهَاجِرِينَ) cümlesine atıftır.⁴⁵

Merfû' kırâate göre âyetin anlamı şöyledir; “İslâm'ı ilk önce kabul eden Muhacirler, Ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”.

Mecrûr kırâate göre ise âyetin anlamı şöyledir; “İslâm'ı ilk önce kabul eden Muhacirler ve Ensar ile iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır. Allah, onlara içinden ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük başarıdır”.

Görüldüğü üzere merfu' kırâate göre İslâm'ı ilk kabul eden Muhacirler, Ensar ve iyilikle onlara uyanlar olmak üzere üç şekilde sınıflandırma yapılmıştır. Mecrûr kırâate göre ise İslâm'ı ilk kabul eden Muhacir ve Ensar ile iyilikle onlara uyanlar olmak üzere iki çeşit sınıflandırma yapılmıştır.

Birinci kırâate göre “...Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır” cümlesinin muhatabı, İslâm'ı ilk kabul eden Muhacirler, Ensar'ın tümü ve iyilikle onlara uyanlar iken, ikinci kırâate göre ise bu cümlelerin muhatabı İslâm'ı ilk kabul eden Muhacirler ve Ensar ile iyilikle onlara uyanlardır.

⁴⁴ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 462.

⁴⁵ Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 450; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, c.II, s. 466; İbn Ebî Meryem, *el-Mûdah*, c. II, s. 602; Akberî, *et-Tibyân*, c. II, s. 657.

İkinci kırâate göre Ensar'ın sadece ilk Müslüman olanları "...Allah onlardan razı olmuş; onlar da O'ndan razı olmuşlardır" cümlesinin muhatabıdır. Bu farklı okuyuşlar bunun dışında âyetin anlamında herhangi bir etki etmemektedir.

12. Yüzüncü Âyette Geçen (تَحْتَهَا) Kelimesi

Bir önceki başlıkta bu ayette geçen (وَالْأَنْصَارِ) kelimesi üzerinde durmuştuk. Bu başlık altında ise (تَحْتَهَا) kelimesi üzerinde durmaya çalışacağız.

Ayetin Arapçası:

(وَالسَّابِقُونَ الْأُولُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ)

Âyette geçen (تَحْتَهَا) kelimesini İbn Kesîr (من) harfini ilave edip mecrûr olarak (من تَحْتَهَا) şeklinde, diğer kırâat âlimleri ise (من) harfi olmaksızın mansûb olarak (تَحْتَهَا) şeklinde okumuşlardır.⁴⁶

İbn Ebî Davûd (ö.316/928), Ebû Hâtim es-Sicistânî'den (ö. 255/869) rivâyetle bu âyette Mekke mushafında (من) harfinin yazılmış olduğunu, Basra mushafında ise (من) harfinin yazılmadığını bildirmektedir.⁴⁷ Mekke mushafı dışındaki diğer Mushaflarda ise bu âyette (من) harfinin yazılmamış olduğu hakkında ittifak vardır.⁴⁸

(تَحْتَهَا) kelimesine (من) lafzı ilave edildiği takdirde cümleye te'kîd anlamı katar. İlave edilmediği takdirde ise cümle kısaltılmış olur. Her iki durumda da anlamda bir farklılık görünmemektedir.⁴⁹

13. Yüz Yedinci Âyette Geçen (وَالَّذِينَ) Kelimesi

Bu ayette geçen (وَالَّذِينَ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Buradaki okuyuş farklılığı vâv harfinin kelimeye ilave edilmesi veya kelimedden hazfedilmesi şeklinde meydana gelmektedir.

Ayetin Arapçası:

(وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِصَادًا لِمَنْ حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِنْ قَبْلُ وَلَيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ)

⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 280.

⁴⁷ Ebû Bekir b. Ebî Dâvûd, *Kitâbü'l-Mesâhif*, Muhammed b. Abduh (Thk.), Fâruku'l-Hadisiyye, Kâhire 2002, s. 154.

⁴⁸ Zürkânî, *a.g.e.*, c. I, s. 170; İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn*. Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 18.

⁴⁹ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 463.

Âyette geçen (وَالَّذِينَ) kelimesini kırâat âlimlerinden Nâfi' (ö. 169/785), İbn Âmir (ö. 118/736) ve Ebû Cafer (ö. 130/747-48) Medîne ve Şâm Mushaflarında yazılmış olduğu gibi vâv harfi olmaksızın (الَّذِينَ), diğer kırâat âlimleri ise diğer Mushaflarda yazıldığı gibi bu kelimeyi vâv harfi ilaveli olarak (وَالَّذِينَ) şeklinde okumuşlardır.⁵⁰

Anlaşıldığına göre bu kelimenin farklı okunmasının nedeni, Hz. Osman'ın çoğaltmış olduğu Mushaflardan bazılarında vâv harfinin yazılmış olup bazılarında ise yazılmamasıdır.

Bu kelimeyi “vav” harfi ilaveli olarak (وَالَّذِينَ) şeklinde okuyanlar, cümlenin bir önceki âyette geçen (... وَأَخْرُوجُ مُرْجُونَ) cümlesine veya yüz birinci âyette geçen (وَمَنْ حَوْلَكُمْ) cümlesine atıf olduğunu savunmaktadırlar. Buna göre âyetin meâli konunun başında verdiğimiz şekilde olmaktadır.

Kelimeyi “vâv” harfi olmaksızın (الَّذِينَ) şeklinde okuyanlar ise, cümlenin bir önceki âyette geçen (... وَأَخْرُوجُ مُرْجُونَ) veya yüz birinci âyette geçen (وَمَنْ حَوْلَكُمْ) cümlesine bedel olarak kabul etmektedirler.⁵¹

Fakat burada bahsi geçen kişiler ile bir önceki âyette bahsi geçenlerin aynı kişiler olmamasından dolayı, (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا) cümlesinin (... وَأَخْرُوجُ مُرْجُونَ) cümlesine bedel olamayacağı vurgulanmıştır.⁵² (وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا) cümlesi “vâv” harfi olmaksızın okunduğunda cümlenin mübteda, (أَقْمِنُ أَسْسَ بُنْيَانَهُ) cümlesinin ise onun haberi olacağı da bildirilmiştir.⁵³

14. Yüz Dokuzuncu Âyette Geçen (أَسْسَ بُنْيَانَهُ) Kelimeleri

Bu ayette üzerinde çalışacağımız iki kelime bulunmaktadır. Bunlar (أَسْسَ) ve (بُنْيَانَهُ) kelimeleridir. Bu iki kelime farklı şekillerde okunmuştur.

Ayetin Arapçası:

أَقْمِنُ أَسْسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَفْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ أَمْ مَنْ أَسْسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا حُرْفٍ هَارٍ فَاتَّخَذَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

Âyette bu iki kelime ikişer defa geçmektedir. Kırâat âlimleri bu kelimeleri farklı şekillerde okumuştur. İmâm Nâfi' (ö. 169/785) ve İbn Âmir (ö. 118/736) her iki (أَسْسَ) kelimesini de hemze harfini mazmûm, sîn harfini ise meksûr olarak mâzî mechûl siğası ile (أَسْسَ), her iki (بُنْيَانَهُ) kelimesini de nûn harfini zamme ile nâib-i fail olarak (بُنْيَانَهُ) şeklinde

⁵⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 281.

⁵¹ İbn Haleveyh, *el-Hucce*, s. 178.

⁵² Fârisî, *el-Hucce*, c. IV, s. 240.

⁵³ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Çurâni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût h.1415, c. VI, s. 18; Akberî, *et-Tibyân*, c. II, s. 660.

okumuşlardır. Diğer kırâat âlimleri ise her iki (أَسَسَ) kelimesini de hemze ve sîn harflerini meftûh olarak mazi malûm siğası ile (أَسَسَ), her iki (بُنْيَانَةٌ) kelimelerini de nûn harfini meftûh olarak mef'ûl şeklinde okumuşlardır.⁵⁴

Bu iki kelime Nâfi' ve İbn Âmir kırâatına göre okunduğunda âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: “Binası takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve O'nun rızasını kazanmak temeli üzerine kurulan kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binası çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurulup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”

Bu iki kelime diğer kırâat âlimlerine göre okunduğunda ise anlamı şu şekildedir: “Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve O'nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.”

Buradaki fiil mâzî ma'lûm kipi ile okunduğunda eylemin faileri belli iken, mazi mechûl kipi ile okunduğunda ise eylemin faili belli değildir. Mazi mechûl siğasıyla okunduğunda anlam daha geniş olup o eylemi gerçekleştiren herkes bu genellemenin içine girebilmektedir.

15. Yüz Yirmi Altıncı Âyette Geçen (يَرُونَ) Kelimesi

Bu ayet Tevbe sûresinden üzerinde çalışma yapacağımız son ayettir. Bu ayette üzerinde çalışma yapacağımız kelime (يَرُونَ) kelimesidir.

Ayetin Arapçası:

أَوَلَا يَرُونَ أَنَّهُمْ يُفْتَنُونَ فِي كُلِّ عَامٍ مَّرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ لَا يَتُوبُونَ وَلَا هُمْ يَذَكَّرُونَ

Bu âyette geçen (يَرُونَ) kelimesi kırâat âlimleri tarafından farklı şekillerde okunmuştur. Hamza (ö. 156/773) ve Yakûb (ö. 205/821) bu kelimeyi (يَرُونَ) şeklinde muzâri' muhâtab siğası olarak okurken diğer kırâat âlimleri ise (يَرُونَ) şeklinde muzâri' gâib siğası olarak okumuşlardır.⁵⁵

Ferrâ (ö.207/822), (أَلَا تَرَى) kelimesinin Araplarda hayret etme durumunu ifade etmek maksadıyla, tekil ve çoğul şahıslar için kullanıldığını bildirmektedir.⁵⁶

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 281.

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c. II, s. 281.

⁵⁶ Ferrâ', *Meâni'l-Kur'ân*, c. I, s. 455.

Kelime birinci kırâate göre okunduğunda âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır; “Görmüyor musunuz ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler ne de ibret alırlar”.

Görüldüğü gibi kelimenin (تَرَوُوهُ) şeklinde okunmasıyla birlikte âyetin muhatapları değişmektedir. Burada âyetin muhatabı Hz. Peygamber ve onun ümmetidir. Yüce Allah Hz. Peygambere ve onun ümmetine daha önce bahsi geçen münâfıkların içinde buldukları durumunu sormaktadır.

İkinci kırâate göre ise âyetin anlamı şu şekildedir; “Görmüyorlar mı ki, onlar her yıl bir veya iki kere belâya çarptırılıp imtihan ediliyorlar. Sonra ne tövbe ederler ne de ibret alırlar”.

Bu kırâate göre muhataplar bizzat bu olayın faileri olan ve daha önce bahsi geçen münâfıklardır. Yüce Allah onlardan kendilerinin içinde bulunduğu durumu sormaktadır.⁵⁷

SONUÇ

Tevbe sûresi gerek içeriği gerekse başında besmele bulunmaması itibariyle ilk dönemden beri tartışmaların odağında bir sûre olmuştur. Tevbe sûresinin içeriğiyle ilgili tartışmalar arasında onda bulunan kırâatlerin anlama nasıl bir etki ettiği de yer almaktadır. Biz de bu çalışmada bu konuyu irdelemeye çalıştık. Kırâatler anlama etki eden ve etmeyen olmak üzere iki kısma ayrılır. Tevbe sûresinde anlama etki kırâatler üzerinde durmaya çalıştık. Bu inceleme esnasında Tevbe sûresindeki kırâat farklılıklarının özellikle akâid ve fıkıh alanlarında açık bir şekilde etki ettiği görülmüştür. Bu etkinin tesiri olarak da kimi fıkıh imamları farklı görüşler belirtmişlerdir. Müslüman olmayan birinin yemininin geçerli olup olmadığı konusu buna örnek olarak verilebilir. Bu konuda Kırâat farklılıklarına bağlı olarak İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî’den farklı görüşler nakledilmektedir.

⁵⁷ Ezherî, *Meâni'l-Kırâat*, c. I, s. 467.

KAYNAKÇA

AKBERÎ, Abdullâh b. Hüseyin, et-Tibyân fî İrâbi'l-Kur'ân, Ali Muhammed el-Bicâvî (Thk.), Matbaatü İsa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts.

Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesûd, Bedâiu's-Sanâi', Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1986.

ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût h.1415.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd, Meâlimü't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân, Dâru Tayyibe, Riyâd 1997.

DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdulğani, İthâfu Fudelâi'l-Beşer fî'l-Kırâati'l-Erbeati Aşer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

DÜLEYMÎ, Ekrem Abdu Halife Hamad, Cem'ü'l-Kur'ân, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2006.

EBÛ DÂVÛD, Süleymân b. Necâh, Muhtasarü't-Tebyîn li Hecâi't-Tenzîl, Macmau Melik Fehd, Medîne 2002.

Ebû'l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, ed-Dürü'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn, Ahmed Muhammed el-Harrât (Thk.), Dâru'l-Kalem, Dimeşk ts.

EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher, Meâni'l-Kırâat, Câmîatü'l-Melik Suûd, Riyâd 1991.

FÂRİSÎ, Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. Abdulğaffâr, el-Hucce li'l-Kurrâi's-Sab', Dâru'l-Me'mûn, Beyrût 1993.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh, Meâni'l-Kur'ân, Dâru'l-Misriyye, Mısır ts.

HABEŞ, Muhammed, el-Kırâatü'l-Mütevâtira ve Eseruhâ fî'r-Resmi'l-Kur'ânî ve'l-Ahkâmu's-Şer'iyye, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1999.

İBN EBÎ DÂVÛD, Ebû Bekir, Kitâbü'l-Mesâhif, Muhammed b. Abduh (Thk.), Fâruku'l-Hadisiyye, Kâhire 2002.

İBN EBÎ MERYEM, Ebû Abdillâh Nasr b. Ali b. Muhammed, el-Mûdah fî Vücûhi'l-Kırâati ve İlelihâ, Cemâatü'l-Hayriyye, Cidde 1993.

- İBN FÂRİS, Ebû Huseyin Ahmed b. Zekeriyâ, Mücmelü'l-Lüğa, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1986.
- İBN HALEVEYH, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, el-Hucce fi'l-Kırâati's-Seb', Dâru's-Şurûk, Beyrût 1980.
- İBN KESÎR, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Dav', Tefsîrü'l-Çur'âni'l-Azîm, Dâru'l-Fikr, Beyrût 1997.
- İBN MÜCÂHİD, Ahmed b. Mûsa b. Abbâs Ebû Bekir, Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâat, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1980.
- İBN ŞİHÂB EZ-ZÜHRÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh, en-Nâsihu ve'l-Mensûh, Müessesetü'r-Risâle, Kâhire 1998.
- İBN ZENCELE, Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Muhammed, Hücetü'l-Kırâat, Dâru'r-Risâle, Beyrût 1998.
- İBÜ'L-CEZERÎ, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed, Şerhu Tayyibeti'n-Neşr, Enes Muhrah (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 2005; en-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr, Ali Muhammed Dabbâ' (Thk.), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1960; Müncidü'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.
- KADÎ, Abdülfettâh Abdülğânî, el-Vâfi fi Şerhi's-Şâtibiyye, Dâru's-Selâm, Kâhire 2009.
- KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'an Yolu Türkçe Meâl Tefsîr, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- KİRMÂNÎ, Ebû A'lâ Ahmed, Mefatihü'l-Eğânî fi'l-Kırâati ve'l-Meânî, Abdülkerîm Mustafa (Thk.), Dâru İbn Hazm, Beyrût 2001.
- MARİĞİNÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. Süleymân, Delîlü'l-Hayrân alâ Mevridi'z-Zem'ân, Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2005.
- MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, el-Hâvi'l-Kebîr fi Fikhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999.
- MEKKÎ B. EBÎ TÂLİB, Ebû Muhammed Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, el-Keşf an Vücûhi'l-Kırâat ve İlelihâ ve Hucecihâ, Dâru's-Sahâbe, Tantâ 2009.
- MERÂĞÎ, Ahmed b. Mustafa, Tefsîrü'l-Merâğî, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire 1946.
- Muhammed Emin b. Abdullah, Tefsîru Hadâiku'r-Ravhi ve'r-Reyhân, Haşim Muhammed Ali (Thk.), Dâru Tavku'n-Necât, Beyrût 2001.

MÜKÂTİL B. SÜLEYMÂN, Ebü'l-Hasan, Tefsîru Mükâtil b. Süleymân, Ahmed Ferîd (Thk.) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 2003.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, Mefâtihu'l-Ğayb, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrût 1420.

SÂLİM MUHAYSİN, Muhammed Muhammed, el-Kırâat ve Eseruhâ fi Ulûmi'l-Arabiyye, Mektebetü Külliyyâti'l-Ezheriyye, Kâhire 1984; el-Hâdî Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr, Dâru'l-Cîl, Beyrût 1997.

SEHÂVÎ, Ebü'l-Hasan Alemüddîn Alî b. Muhammed b. Abdissamed, Cemâlü'l-Kurrâ' ve Kemâlü'l-İkrâ', Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiye, Beyrût 1999.

Suâd Abdülhamîd, Teysîru'r-Rahmân fi Tecvîdi'l-Kur'ân, Dâru İbn Hazm, Kâhire 2009.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Muessestü'r-Risâle, Şâm 2011; Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrût 2010.

VAHİDÎ, Ebü'l-Hasan Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî, Esbâbü Nüzûli'l-Kur'ân, Humeydân (Thk.), Dâru'l-İslâh, Dammâm 1992.

ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl, Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuh, Âlemü'l-Kütüb, Beyrût 1988.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2009.

ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Dâru İhyâi Kütübî'l-Arabiyye, Beyrût 1957.

Zeynüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekr, Muhtâru's-Sihâh, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrût 1999.

ZÛRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, Menâhilü'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kâhire ts.